

ունքեր ամիսը ձեռադրին հետ, դոր մենք՝
լոկ համառութեան սիրոյն, հոս զանց
կ'ընենք:

Այդ փոփոխութիւն ու յաւելումներ,
դորս վերեւ յիշեցի, շատերէն՝ ամենաքի-
չերը, թո՛ղ իրը նմոյշ ծառայեն, համո-
գելու համար, թէ հրատարակիչներն ա-
մենեւին փոյթ չեն ունեցած իրենց բնա-
դրին հետեւելու. որով գործը զիտական
արժէք մը ներկայացնելէ հեռու կը մնայ:

Դիտենք նաեւ, որ հրատարակողներն ,
իրենց տպագրական բոլոր սրբագրութիւն-
ներն ու թելաղբութիւնները՝ կատարած
են սեւ մելանով մը՝ ուղղակի մաղաղաթին
վրայ, առանց արդահատելու հնութեան
կամ զոնէ պատմութիւնը յարգելու: Յա-
տալի է մանաւանդ տեսնել ձ. էջ 1164, ո.
2ի յիշատակարանի մը ջնջումը, ուր միեւ-
նոյն մելանով՝ անխնայ ծեփուած է այդ
քառորդ էջը, ոչ թէ տողերը միայն՝ այլ
ամբողջ մաղաղաթը, քերթելով եւ ծակ-
ծկելով: Նոյն ձեռով կը վարուի Յունուար
ժգ, ձ. 684-687, ուր վերնագիրը ջնջած՝
վրան «մի՛ կարգար» կը զրէ, եւ 4 սիւն-
նոց ճառն ամբողջ՝ վերէն ի վար դժոգեր՝
մատեանն ապականած է:

(Նարունակելի)

ՈՅՏ ԱՅԾ ԽԱ ՇՈ

Երբ արքնցայ, արեւն հազիւ էր ծարած,
ու միզամած հորիզոնին վրայ զողցես
ԱՅ կը շողար մոխիրի մէջ կրակի պէս,
եւ իր տժգոյն կայծերն էին ոսկեմած...

Բայց կէսօրէն առաջ արդէն բարձրացող
երիտասարդ քագաւորի մը նըման,
կը մօտենար իր զենիրին՝ անսական
կապոյտին շինչ ուղիներէն փառաշող...

Իմ օրերուս արեւն այսպէս մոխրամած
Հազիւ քէ շող մը կ'արձակէ լուսարու,
Երբ իր զենիրն արդէն վաղուց է անցած,

Ու զահավէժ կը խոնարի դէպի ծով՝
Ուր կեանին նաւը կը սպաէ անհամբէր,
Տրտմաքախիծ երազներով ծամբառ...

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿՈՒԹ

ԴԱՐՁԵԱԼ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ ԵՒ ՕՇԱԿԱՆ

Կրկին դարձ մը նախապէս մշակուած
Հարցին: Ու այս անգամ ի պատասխան
«Հայրենիք» օրաթերթին մէջ (1949 թ.
11184, և 11185) երեւած յօդուածի մը
«Անիրաւ յարձակում» ափուասպ, ստորա-
գրուած Պր. Գ. Միկիթարեանէ: Յօդուա-
ծագիրը ասպարէց կ'իշէ պաշապանելու
համար Օշականը՝ որ իրը թէ զատափե-
առուած ու վարկաբեկուած է մեղմէ:

Անիրաւ յարձակում. – Եւ ինչո՞ւ այդպէս
որակել մեր երայթը՝ որ զրտկան անսակէտ
մը ձաւելու նպատակ ունիր լոկ: Որպէս
աեւ Գ. Միկիթարեան կարգ մը սիսալ են-
թագրութիւններէ տարուած է. ա) թէ մենք
Բագրատունին զիրքը բարձրացնելու հա-
մար ուզած ենք սանակուին Օշականինը՝
սկիզբ սալով յօդուածաշաբքի մը, որուն
իրը թէ առաջին մասը առուած ենք սակաւին:
և որուն պիտի յաջորդեն ուրիշ մասեր ի
պաշտպանութիւն Բագրատունիի զրտկա-
նութեան: Մինչդեռ իրականութիւնը ուրիշ
է. այդ յօդուածը, որ երեւաւ 1948-ի
«Բագրատիպ»ի Սեպտ.-Զսկա. թիւին մէջ,
վերջարանն էր նախապէս սկսուած յօ-
դուածներուն՝ վերլուծելու համար «Հայկ
զիրքն»ի նիւթը, կրած ազգեցութիւն-
ները, արժէքը, և ամէնչն վերջ կը տեղե-
կացնէր Օշականի բանած զիրքը այդ ազ-
գային զիրքներութեան հանդէպ: Լոկ
այդ մասնական քննագատութեան մասին, որ
ամէնչն վերջին և նոր արտայայտութիւնն
էր նկատմամբ Բագրատունիի զործին, թե-
րութիւն մը պիտի ըլլար մեր կողմէն:

բ) թէ մենք յայտնապէս դիտում ու-
նեցած ըլլանք վարկաբեկու Օշականը, ու
կատարած «զժրախատ ու խորապէս ցաւալի
և հիմնովին ձախրդ փորձ մը»:

շ) թէ մենք չենք ճանչնար Օշականեան

զրտկան ութիւնը, թէ կիրքով ու քիսա-

խնդրութեամբ յեցուած ենք, և թէ վի-

րաւորած ենք ոչ միայն Օշականը, այլ հայ

գրականուրեկան բարեկամները:

Յարգելի յօդուածազիրը չափազանց ա-

ռազմէ կ'երթայ: Մինք յայտնապէս դիտում

ունեցած շինք Օշականեան գրտկանութիւնը

սանակուելու մեր այդ յօդուածով:

Այդ յօդուածը յօդուածով:

Բանը օր մը կարելի է որ լնենք, ոչ թէ
ունակիսելու, այլ մեր գրական անսութիւնը
յայտնելու իր ստեղծագործական արաւա-
գրութեանց շարք: Եւ ինչո՞ւ ներելի պիտի
ըլլայ քննութեան լովին անցնել հայ մա-
սենակիրները ու անոնց զիրքը որոշել առա-
ջականի համար, և ներելի պիտի ըլլայ
ուրիշներու կատարել միեւնայնը: Հայ գրա-
կանութեան ասպարէզը ամէնուն համար է,
երիտասարդ կամ ծեր, որ գիտակցութիւնն
ունին իրենց կատարած զործին:

Երբեք կիրք ու քինախնդրութիւն չկար
մեր մէջ, և այսուհետեւ ալ պիտի ըլլայ
հանգէպ անձի մը՝ որ իր կեանքն սպասեց
սիրելու և սիրցնելու հայ զիրքը: Համաձայն
ենք այն հսկայ վաստակին իրականութեան,
որ սաւած է Օշական՝ ոկտեալ հայ մամուլի
հետ իր շմանն օրերէն մինչեւ կեանքին
վերջին բազէն, տասուածուով ու զրտկան
գանգանութիւն սիսկուու վորձերով: Թէ շկար
մեր մէջ կիրք ու քինախնդրութիւն, յայտնի
է անկէ՝ որ յօդուածնիս, արդէն պատրաստ
1948-ի Յունուարին, զիտումնաւոր կերպով
յետածգուեցաւ ի յարգանս անոր մահուան:
Յօդուածը զրտուած էր ի կենզանութեափն
հիդինակին, լոկու համար իրմէ իր արդա-
րացումները, լոկու համար իրմէ իր փաս-
տերը այն զրտկան հարցերու մասին որոնց
մահուած էր: Բայց մահը եկաւ զարակիս
մէջ երկար ատեն պահելու զայն, մինչեւ
որ սուզի օրերը և ամիսները անցնէին:
Յետոյ նկատի առնելու է նաև սպարա-
գան՝ որ 1947-ի վերջերը միայն կարելի
եղու մեղի կարդալ իր Համապատկիրի քըն-
նագատականները, չկարենալուվ անկէ սպա-
տեր հայ զրտկան հարցերու մասին որոնց
մահուած էր: Բայց մահը եկաւ զարակիս
մէջ երկար ատեն պահելու զայն, մինչեւ

որ սուզի օրերը և ամիսները անցնէին:
Յետոյ նկատի առնելու է նաև սպարա-
գան՝ որ 1947-ի վերջերը միայն կարելի
եղու մեղի կարդալ իր Համապատկիրի քըն-
նագատականները, չկարենալուվ անկէ սպա-
տեր հայ զրտկան հարցերու մասին որոնց
մահուած էր: Յարգելի յօդուածազիրը չափա-
զանց առաջարկութիւն անդաւուելուն՝
եթէ հեղինակը և կամ հրատարակիչ Տպու-
րանի վարչութիւնը ազնուութիւնն ունենար
օրինակ մը Ա. Ղազարու Մատենադարանին
առաքելու, թերմեւ մենք 1948-ի իսկ չէինք
սպասեր մեր անդրագարձումն ի րուս լն-
դայելու իր կատարած քննագատութիւննե-
րուն շուրջ:

Երբեք մտազրութիւն ունեցած չենք նմանապէս վիրաւորել Հայ Գրականուրենան բարեկամները։ Եւ որո՞նք են այդ բարեկամները հայ գրականութեան։ արդեօք Զօղաննեա՞ն որ շատ վերապահ եղանակով մը արտադրացաւ անոր թողած գրական ժառանգութեան մասին, Ն. Պէջիկիթաշլեմն, Կոստան Զարեա՞ն, Մ. Պարսամեա՞ն։ Հայ գրականութեան այդ բարեկամներէն առաջինը անտարակոյս ինքը Գ. Մխիթարեանն է, ինչպէս մենք և ուրիշներ. և ճիշտ այդ ճշմարիտ բարեկամութեան համար է որ կը սիրենք պրագուել, մտնել ճշմարիտ արժէքներու խորը, ինչպէս ժամանակին այդ բարեկամութեան և սիրոյն համար էր անշուշտ՝ որ ինքը Օշական լծուեցաւ աշխատանքի։ Մեր ակնարկը՝ թէ Օշական միամիտները և տգիտները միայն հրապուրած է, ուզուած էր Միջին Արեւելքի մէջ սփոստ այն երիտասարդութեան, որոնք առզ մ'իսկ կարդացած ըլլալով անկէ, աարուած հրապարակի ազմուկէն, աստուածացուցած էին դինքը, բան մը որ հակառակ է նոյնինքն Օշականի մտքին, որ չէր ուզեր կաշկանդել մտքերը և կը հրապուրէր ընդհակառակն ուսումնասիրելու արժէքները և անկէ վերջ փարիլ անոնց, որպէսզի այդ փարումն ըլլայ արդինք գիտակցութեան և ճշմարիտ թափանցումի։

Աւրիշ սխալ ենթադրություն մը

դ) թէ մենք Բաղրատունին ու Օշտկանը
դէմ գիմաց գնելով, նպատակ ունեցած ենք
համեմատաթիւն մը կատարել երկուքին
թողած գրականութեան, որուն համար
«Հայրենիք»ի յօպուտազիրը կը պահանջէ
մեզմէ ճանչցած ըլլուլ երկուքն ալ հաւա-
սարապէս և ուսումնախրած նոյն շափով։
Կը հաւատայ որ առաջինը ուսումնախրած
ըլլանք, և կը ասարակուսի երկրադին։ Որ-
քան որ երկուքն ալ մեզի ծանօթ են, ասա-
կայն այդպիսի համեմատական մերձեցում
մը երբեք մեր մտքէն անցած չէ, նախ որ
այդ երկուքին գրականութիւնը մերձեցման
կէտեր չունի, և հետեւարտը համեմատա-
թիւնն ալ անկարելի։ Մեր նպատակն էր
միայն յայտնել՝ ինչ որ Օշտկան գրաւար
կերպով հրապարակած է Բագրատունիի
«Հայկ Դիւցադն»ի շուրջ։ Մենք չենք խօ-
սած ոչ Խոնարհներու, ոչ Ծակ-պառևիի, ոչ
Մնացորդաց-ի, և ոչ ալ իր թատերական
գործերու մասին։ Ուստի աւելորդ է իր ճիշը
մեզի շեշտելու թէ Օշտկանեան գրակա-

Նութիւնը պաշտպանութեան կարիք չունի, ան ինքզինքը պաշտպանելու ոյժ ունի և պարտագրելու իր շուրջ՝ հմայք ու սբանչացում։ Եթրեք նպատակ ունեցած չենք ի յառաջագունէ քննել զրադէալ Օշականի մէջ, բայց որագիւեաեւ ինքը շօշափած էր ուրիշ հարցեր «Հայկ Դիւցաղն»ի խնդրեն դուրս, կրխելով միջազգային գետինը, ի յայտ բերելով զրական նոր ու ասրօրինակ հասկացաղութիւն մը, մենք ալ մեր կարգին ստիգմատձ էինք մօտենալ անոնց պարզեւու համար մեր տեսակիւար։ Հետեւարար ոչ բնուա ամբոխային խծրճանքներ էին մեր տեսութիւնները։ Եւ ինչՃ որակել այդպիս հոն պարզաւած մտքերը արքեօք կուտակցական ողի՞ մը կը ահմնէ մեր զրութեան մէջ ալ ու մեզ ալ պաշտպանն մը կը համարի Օշականի յորեւեանին հակառակազներուն։

Քննագագաել՝ չի նշանակեր երրեք վար-
կարեկելու. Հակառակ պարագային՝ Օշական
ինքն է վարկարեկազը ամէնէն տուած և ո-
մէնէն խիբախ յարձակազը:

Պանենք Նիւթին մէջ։
Յարդելի յօգուտագիրը հեղինանքով մը
ուղելով վնասել բաւն պատճառը մեր յօ-
գուտացին՝ կը զրել։

« Զարուհին բանե, սրբապղծութիւն մը գուերէ,
բանի որ Օշական համարձակեր է ժխտել « Հայկ
Գիշցազի » ի բանաստեղծական արժեքը և Հայր
Յագրատունիի մօտ դիշցագներպահն զայա-
րանին ենթայցորհիւնը : Աւշին . Օշական վե-
րապահնորհիւն ունի եղեր Հիւրմիշզի, Ալիշա-
նի, և Մ'սիրարեան այլ բանաստեղծներու-
հանդիպ : Ահա այն ահաւոր մեղքը, զոր գոր-
ծեր և Օշական . անբաւելի մեղք, զոր Հայր
Հանաչեան կը չանայ բաւել տալ մեծ զրա-
գեային՝ անոր մասին ետքը » :

Համոզուած չէ ինքն խոկ Պր. Գ. Միթ-
թարեան թէ Աաղբատառնի արժէք մ'է ,
ինչպէս Հիւրմիւգ և Ալիշան՝ թէ կրնան
արժէքները բլար։ Հակառակ պարագային
անրացատրելի կը մնայ իր յօդուածին միտ-
քը։ Ազատ է ինքն ալ իր կարծիքն ունե-
նալու , ինչպէս մենք՝ մեր կարծիքը և իրա-
ւոնքը՝ զայն պաշտպանելու։

Թէ «Հայկ Գիւցազն» ի հեղինակը Ժ.Թ.
դարու կիսուն հոկոյ բաց մը զոցած է ազ-
գային զիւցազներգութեան մը իր փորձով ,
թէ հոն զրած է իր հայրենատէր քերթողի

բովանդակ թափն ու սպին, թէ իր գործը
Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանէ և Ար. Հէքիմեանէ
« գրական մեծ յաղթանակ » մը նկասուած
ու փառաբանուած է, թէ որո՞նք են իր
կրած ազգեցութիւնները, թէ ո՞րքան է հոն
հեղինակին անձնական շեշտը, ինքնասպու-
թիւնը, թէ ինքնիր մէջ զրական ի՞նչ ար-
ժեք կը ներկայացնէ ոյդ գործը, և թէ
որո՞նք են անոր թերութիւնները են, մենք
արգէն խօսուծ ու բացարած ենք ինպրոյ
առարկայ եղան զրութիւնն կանխող յօդուա-
ծաշարքին մէջ՝ որուն կը զրկինք Պր. Գ.
Միթթարեանը, եթէ կը փափաքի զրազի
ոյդ հարցով։ Այսքան սակայն ըստնք հոս,
որ Բագրատունի իր ասպանդով խոշոր յայտ-
նութիւն մըն է, որ զուգահաւասոր զրուած
է Վիրդիլիսախին ու վեր նոյնիսկ Թասոյէն
Մկ. Պէշիկթաշլեանի զրաւոր վկայութեան
մէջ։ Մկ. Պէշիկթաշլեան իրբեւ զեղա-
րուեսագէտ միաք, ըմբռնող խակական գե-
ղեցիկութիւնը զատական զործերու, խորա-
պէս ծանօթ ոյդ զրական սեսին պայման-
ներուն, կրթուած ու ձաշտի տէր իմացա-
կանութիւն մը, աւելի լայն հորիզոն ունի
ոյդ կարգի գործերու զնահասումին մէջ՝
քան Յակով Քիչիֆէճեան, որ գաստիան զար-
գացում ունեցած չէ երրեք, ու բոլորովին
ինքնուսոյց մը զրականութեան մէջ, զրա-
րարի իսկ անփառժ։

Օշական անգիտակցորար ժխտելով արժէքը «Ենէական»ի, «Երաւաղէմ Ազատեալ»ի, «Գրախանութեալ»ի՝ Հայկ Գիշցազնելի ասիրով և անոր համար, գրականորէն զուգահաւասար զրած կ'ըլլոյ զաննեք իրարու, բոլորն ալ հաւասար վրիփանեթեր, ինչպէս Հակագարձարար Մկ. Պէշիկթաշլեռն զրական համեմատութեամբ մը այդ զիւցագներգական քերթատներուն հիարձարացացած էր արժէքը Բագրատունիի գործին:

Պատիւ կը համարիմ Բագրատունիք համար՝ Վիրզիլիսով, Միւսոնի ու Թասայի հետ ժխտուած ըլլալ Օշականէն:

Օշականնեան քննադատութիւն լոյզթը
ապացոյց մ'է թէ ոչ մէկը այդ ժխտուած-
ներին ծանօթ է անոր խորոպէս։ Գիտնալու
էր ինքը, ու այսօր իրեն հետեւողները՝ թէ
Հայկ Դիւցաղն», Բագրատունիի բազմա-
կողմանի կարսողութիւններուն արդիւնք, մէկ
հարուածով տապալելիք գործ չէ։ Ճիշճն և
միայն լուրջ ուսումնասիրութիւն մը կարող
է գատառտան յայտնել հան։ Իսկ այդ լուրջ

ուստինեասիւրիւնը կատարած չէ Օշական։
առար պակասէն է որ Հակասութիւններու
մէջ եւս ինկած է այլեւայլ եղանակ առավ
իր գատումներուն։ Համապատիքի և Հայ
դրականուրիւն հատորներու մէջ արտայայ-
սուածները զիրար կը չերքեն։

Համապատկեր կը զբէ.

«Հայկ Դիւցազն»ը իր կարգին, արեւ-
մտահայ գրականութեան ամէնէն մատաղ
օրերեւն (այդ գիրքը լոյս տեսած է 1858-ի)
պատրաստ, հոյակերտուած ու զիւցազներ-
ուած փառք մըն է, Աստուած զիսէ ո՞ր
Խողովարդին համար: Դժուար չէ այդ կո-
Սովը ոտքի նետաղ փառասիրութիւնը հսովկը-
ալ (վենետիկ, գրաբար, գաստիան զրա-
գանութեանց յաճախանք, տաղաչափութեան
ակիեգար եւն) բայց զժուար՝ հաշտուիլ
ուելքի, թափանցումի սա նուազման, շրմե-
ռ համար բացարձակ պակասին՝ բանա-
ռեզդական զգայուրանքով այնքան քիչ օժ-
ուուած սա արրաջին քով, որպէսզի ներէր
ոյդ մարդը իրեն, բաւերով իեանք եռաձերու-
թ հսկայ արկածափանզորութիւնը, երբ զի-
սէր միս կողմէն թէ արուեստի գործը
ետնքով միայն կ'ազատի, ոչ թէ ածակա-
ով, քերականական օրէնքներով, մակրայ-
երով ու ... կուռ զրաբարով» (լ.ջ 34):

Այդ տողերուն չե՞ն հակառակ միթէ սա
նահատական բացատրութիւնները, զոր չայ
դականութիւն հասորին մէջ կը դանենք,

լ 86-87. առանձին շնորհման կա սակայն վեցուհ այն

«**Φριξία** ζωντανεύει,
απρραβιντρήσκει, η ωλεία κρήνη φέντε γερρή πε-
τιντικήρων εις αριταγωγιτορέαν, φέρειν αριψή
πεισματικαγνηρέαν ιδωτακαίης φωτιστερηΐ προσήρ-
πη πρήσισι (ιλερθίσιτερκή) αγγερισάν γειατι-
ντρέαστρη ήμαρτος ήκαστος θείανδρος ήκηδη-ηπι-
ακαίαν αιτεινωασηπόσκερηρη λύνεις ουραγηροτερέαν
αισιόδηλη ήμερηκέν γηγενητούτησι μέχει φυράνωασ-

սկանելիք կեղծը չի պատկանիր արուեստին։
սկանելիք կեղծը (թարգմանուած իրմէ իր «Հայ
առանութիւն» ծաղկաբաղին մէջ) մեզ կը

Ապա կը հաստատուի «վերնաթռիչ»

« Ու ուշակայութեան » մը գոյութիւնը և անօր ստարած զերը այդ քերթուածին մէջ, - ողաւնք մէկդի լեզուական չնորհքը, փարամութիւնը, զաշնակաւոր բնիթացքը, պատրաստայայտութիւնները, - զուք

արդէն կը գտնուիք գրական գործի մը ղիմաց: Ամէնէն գժուարինը երեւակայութեան տէր ըլլալն է, եթէ այդ կայ՝ կայ չոն բառ նասակղութիւն, կայ սաեղծագործութիւն: Բազրատունիի քոլ բանաստեղծը ժխտելու համար՝ Օշական շեշտը պիտի զարնէր երեւակայութեան պակասին, մանաւանդ որ խնդիրը քնարերգական էջերու հետ չէ, այլ զիւցազներգութեան մը հոյսկապ կոսոյցքին: «Բասերով կեանք նուաճող» Բառ գրատունիին քոլ ի՞նչպէս հասաստեւ «վերնաթուի երեւակայութիւն մը»: գրականուրէն անհասկնալի է:

Այս հակասութիւնը գատաւմի՝ ապացոյց է թէ Օշական գիտակցութիւն չունի կատարածին, թէ իր ծանօթութիւնը «Հայկ Գիւցազն»ի շուրջ շատ կցկառու է, թէ այդ «Հոյտիերատուած» գործին միայն արտաքին պատեմնին վրայ կը մնայ, ու ներսը թափանցիւու կամ կարողութիւնը չունի և կամ ժամանակը: Կրկնապէս ողբարի ինչ ալ ըլլայ իր պատճառը:

Գ. Ամիթարեան մեղմէ կը պահանջէ որ զայն ժողովրդականցնենք, վերածումով մը աշխարհաբարի. ասիկա կատարելիք գործ մ'է, բայց միթէ գրագէտ գտառկարգը այդպիսի թարգմանութեան մը պէտք է կարօսի:

Գ. Ամիթարեան կարգացած ըլլալու է «Հայրենիք» ամսաթերթին (1948 Յուլի, էջ 73) Համասակղի մատյնութիւնը «Հայկ Գիւցազն»ի հանդէպ և Ա. Ամարունեանի ողիւորութիւնը՝ արտասանելով կարոնի պիտի թարգմանութիւնն: Այդ գէպիքի առթիւ կը գրէ Համասակղի հետեւալը:

«Հայկ Գիւցազն»ը ինձի միշտ ալ յիշեցոց է յորդ զետ մը, որ ժայռերուն դարնուելով կ'ընթանայ: Այդ պահուն ինձի այնպէս թուեցաւ, որ առաջին անգամ ըլլալով, ես կրցայ ըմբռնել մեր Արագ զետի գնոցքը: Այդպէս կը սահմէին «Հայկ Գիւցազն»ի իսկապէս զիւցազնական առղերը Ամարունեանի արտասանութիւնով»:

Ամարունեան և Համասակղ ընդհանուր արձագանքն են Պէտիթաշլեանէն ու Ար. Հերիւնեանէն եկած ձայնին. զարմանալի չէ որ Օշական ալ բլայ արձագանը ժխտուածին, իսկեւու զայ արդիական մատյանութիւնն: Բայց զարմանալի է որ Դարեան կը հաստատէ:

«Հակառակ Օշականի արդիական մը ըլլ-

ալուն, դասական ըմբռնում մը ունի ան գրականութեան վերաբերմամբ»:

Ճիշտ այդ է որ չունի Օշական. եթէ ունենար՝ երբեք հինցած պիտի չհամարէր Միւտոնի, Վերգիլիսուի, Թասոսոյի, Արիստոդի, Բազրատունիի գործերը և երբեք պիտի չհարցնէր թէ զործ մը այսօրուան աշխատ ինչ արդէք էր կը կույտագութիւննէ:

Խոսքը զիւցազներգութիւններու մասին է, որնք եթէ իրենց օրերուն, գտառկան հսանքի և ապրումներու թուականին, որպէս գլուխուզուցներ հրապարակ ելած էն, այսօր (երբ դասականութիւնը գոյութիւն չունի և պակասած է այդ սեսին ըմբռնումը և մշակումը) ի՞նչպէս կարելի է նկատել զանոնի մեր գարուն համար հինցած առանձիւթիւնը կը բերէ մեզի, ու կեանք մը, մարդկային հոգուայն հետ կտապուած հոգեվիճակ մը կ'արտացայտէ: Ի՞նչպէս կարելի է Սովորէսի նիշիոս բազառորդ, Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն արմութիւն կայ, վշտի ազեխարշ երգը՝ որ աննշնի է զեղապուատական գրտկանութեան մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ յայտնուած որպէս զրական զեղացիւթիւն գորիկ ապրու է, այսօր Օշական մը զանոնք չի կրնար սունակուել. ինչու համար իլիականը, Ողիսականը, Բուրնի երզը, Նիպկունին չեն համարուիր հինցած, անհասկնալի է այս ատրիբութիւնը, քանի որ անոնք ալ հին գարերու արտագրութիւններ են և նիւթով ալ նոյն:

Այդէ, ի՞նչպէս կը տեսնէք, կը փոխուի արդէն հարցը. որ ոչ թէ ոյլ եւս Բազրատունեան քերթուածին շուրջ կը զառնայ, այլ բնիացատական մտայնուրեան մը, որ ինքնին արտասուց է և շատ կողմերէ վիրատոր:

Գտառկան գործի մը, զիւցազներգութեան մը մէջ մանաւանդ վնասուել այսօրուան ձաշական ինքնին անտեղի մտայնութիւն մ'է. այսօր զիւցազներգութիւնը իրերւ գրական սեռ զոյսութիւն չունի, բայնք, ոչ մէկ ժողովուրդի քոլ. այդ փորձերը կը կատարուեին (classicisme) շըմանին՝ ի-

րրեւ նմանութիւն հին դասականներուն, մինչ այսօր վեպ, ընարերգութիւն ու բատրերցութիւն կը բանեն ասպարէզը զանազան գեղարուեստական սեռերուն: Արժէքները չեն կրնան հիննալ, կրնայ հիննալ ոնի, պատկերացումի եղանակ աշխատութիւնները, այսօր «Le génie du christianisme» կամ «Les martyrs» մը չի համար հրապարակի վրայ, բայց աստիճանք արժէքներ են ոչ երբեք գրականութիւնն անազնելի: Ի՞նչպէս կարելի է հինցած հոչակել կը գործ մը որ ժամանակին մտայնութիւնը կը բերէ մեզի, ու կեանք մը, մարդկային հոգուայն հետ կտապուած հոգեվիճակ մը կ'արտացայտէ: Ի՞նչպէս կարելի է Սովորէսի նիշիոս բազառորդին, Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն արմութիւն կայ, վշտի ազեխարշ երգը՝ որ աննշնի է զեղապուատական գրտկանութեան մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւն իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ):

Զեմքու զարդարական մէջ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մուկեցող հաստրեալ սրբազնութիւնն է Արթէրին և մեր Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն մը սուսունի կը պատուի միանութիւնը իրենց պանդոյը մուսուն մարդկայն մէջ սուսունի կամովիչը ոյժը ամէն ժամանակին կը պատուի համար կը զորէ: Ոչ, ոչ, Օշականնեան մտայնութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ յայտնուած որպէս զրական զեղացիւթիւն գորիկ ապրու է, այսօր Օշական մը զանոնք չի կրնար սունակուել. ինչու համար իլիականը, Ողիսականը, Բուրնի երզը, Նիպկունին չեն համարուիր հինցած, անհասկնալի է այս ատրիբութիւններէն: Հատ ինկառուկ է ցանկը Օշականէն նուիրականացած և անմահացած գրտկան միջազգային լույն հորիզոնները չեն կրնար ամփոփուածին, ու ինքնը հինցած անզորդութիւնն էզօր մղումներով միայն կը պատուի միանութիւնը իրենց պանդոյը մուսուն մարդկայն մէջ սուսունի կամովիչը ոյժը ամէն ժամանակին կը պատուի համար կը զորէ: Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւնը իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ): Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը պարէստ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մուկեցող հաստրեալ սրբազնութիւնն է Արթէրին և մեր Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն մը սուսունի կը պատուի մուսուն մարդկայն մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւն իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ): Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը պարէստ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մուկեցող հաստրեալ սրբազնութիւնն է Արթէրին և մեր Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն մը սուսունի կը պատուի մուսուն մարդկայն մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւն իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ): Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը պարէստ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մուկեցող հաստրեալ սրբազնութիւնն է Արթէրին և մեր Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն մը սուսունի կը պատուի մուսուն մարդկայն մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւն իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ): Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը պարէստ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մուկեցող հաստրեալ սրբազնութիւնն է Արթէրին և մեր Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն մը սուսունի կը պատուի մուսուն մարդկայն մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւն իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ): Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը պարէստ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մուկեցող հաստրեալ սրբազնութիւնն է Արթէրին և մեր Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն մը սուսունի կը պատուի մուսուն մարդկայն մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւն իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ): Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը պարէստ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մուկեցող հաստրեալ սրբազնութիւնն է Արթէրին և մեր Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն մը սուսունի կը պատուի մուսուն մարդկայն մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւն իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ): Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը պարէստ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մուկեցող հաստրեալ սրբազնութիւնն է Արթէրին և մեր Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն մը սուսունի կը պատուի մուսուն մարդկայն մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւն իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ): Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը պարէստ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մուկեցող հաստրեալ սրբազնութիւնն է Արթէրին և մեր Անտիկոնն, կամ Ելեկտրան հինցած համարի, ուր այնքան մարդկայն մը սուսունի կը պատուի մուսուն մարդկայն մէջ լուսութիւնը շատ նեղ է և ամսակին մէջ լուսութիւն իսկ ներսը (ընդգծումը մեզմէ): Զեմքու զարդարական մտայնութիւնը պարէստ անմար արմութիւնն է անմար ազատական համար ազգայացրեան մ

Համար նոր շրջանին մը աւետաբեր լուրը կը հաղորդէ անոնց ականջներուն։ Օր պիտի գոյ ուրեմն որ նոր հեղեղով մ'ալ Ոշականը աւ- լուի, արդար ու հաւատարիմ ըլլալու հա- մար իր պատգամած սկզբունքին։ Ֆառառը այն գրական սաեղծագործութիւններէն է, ուր կը բարախէ ամէնէն աւելի բուն մարդ- կայինը, նիւթի և հոգիի պայքարին յաւեր- ժական երգը, որ պիտի ասլի՛ միշտ նոյնիսկ Ոշականի համբաւին մահէն վերջ։ Եթէ չիւկոյ՝ Պատլերի տիրապետութեամբ որ խորհրդապաշտ գրականութեան մը զուու բացաւ, կորսնցուցած է այսօր իր հաշակին փայլն ու ուժը, բայց մարդկային տասաւ- պանքին աղեխարշ երգը տուուծ ըլլուրուն իր քերթուածներուն մէջ, մարդկային եղ- բայրութեան և ազատութեան հզօր շունչը արձագունքով կտորներով, անսարակոյս միշտ պիտի ունենայ մնայուն արժէք մը ֆրանսական ու միջազգային գրականութեան մէջ։ Ո՞վ երիցս երանեալ Ոշական, զու- կրցա՞ր միթէ քու գնուուծ այսօրուան մարդ- դոց կեանքը ստեղծել քու Ստեփանոս Սիւ- նեցիկիդ մէջ, գէթ կաթիլով մը համեմատելի Պայրընի Մանթրիտին։ Խնչքան յաւակնու- թիւն, Ասուուծ իմ, սո մարդուն մէջ։ Առ մարդուն մէջ որ յաշխանական արժեկներ կը վնասոէ։

Այս միեւնոյն յաւակնութիւնն է որ կը կազմէ զինքը կառալարող մտայնութիւնը «Հայկ Դիւցազն»ի քննազատութեան մէջ ալ։ Այդ քերթուածը խորթ է այսօրուան ըմբռնումին, կ'ըսէ ան, անմարս է մեր ըղեղներուն համար, պազոծ է մեր ճաշա- կին համար, անտանելի է իր կառուցուած- քովը, հեռու է մէկ խօսքով մեր ժամանա- կէն։ Ի՞նչ կը զարմանաք. Նոյն մտայնու- թեամբ է որ նոյնքան խորթ, նոյնքան ան- մարս ու անտանելի կը հնմարի Երուսաղէմ պատեալը, Ենեականը, Դրախտ կորուսեալը, որոնք կը տառապին միեւնոյն խօթութեամբ «Հայկ Դիւցազն»ի հետ, այսինքն ըլլալու գործեր հակառակ մեր դարսուն, մեր քա- զաքակիթութեան և մեր ներկայ պահանջ- ներուն ու ճաշակին։ Ապշեցուցիչ կէտը այն է՝ որ միայն Ոշական կը զգայ Վիրդիկոսի, Միլտոնի ու Թասսոյի խօրոշինը. ինչու միջազգային արժեքներով զբազով եւրոպացի զրոյներ օր մը չմերժեցին ասոնց արժեքը։ Կաթոպրիան մը զմուլով եղած է երեքին ալ, միջազգային գրականութեան մշակները միշտ յարգանքով խօսած են անոնց մտաին։

Միայն մեր Օշականն է որ յանդզնութիւնը կ'ունենայ Սենեկապան գրագէտի արտառոց բանաձեւի մը տակ ժխտել անսնց մնայուն վարկը: Ինձ այնաէս կը թուի՝ որ ոչ թէ միայն ուսումնասիրած չէ Միլտոնի, Վիլ- գիլիոսի, Թաստոյի, Բարդրատունիի զործե- րը, այլ նոյնիսկ կարգացած չէ, և եթէ կարգացած բան մը իսկ հասկցած պիտի չըլլայ: Որովհետեւ այլապէս չէ կարելի մեկ- նել իր բանած զիրքը այնքան աղայական, այնքան խակի: Ասկէ ուրիշ փաստ մը մեզի, թէ ինչքան գիտակից, ինչքան թափանցող ու հաւատարիմ է իր պրատումը յաշխե- նական արժեկներուն:

Ու յետոյ ո՞ւր է գլխաւոր պատճառը որ իրեն համար արժէք ունին Հոմերոսի գոյց զործերը, մեր Սատունի Դաշիրը, Նիսե- րունին, Սակաները, Ռուանի երզը:

Գ. Միիթարեան վեր հանած չէ այդ կէտը. մենք մեր յօդուածին մէջ նշած էինք Օշականի բուն զրդապատճառը, թէ ինչո՞ւ այս խաիրը: Ժողովրդական ողիի սեւեռումը՝ որ իրը թէ այս զործերը կը կապէ բուն ժողովուրդին, իրը եւ թէ ատոնք ելած են անոր շանչէն, անոր հոգիէն, արտօդրուած ուղղակի ժողովուրդին՝ որուն հակառակ միւս զործերը այդ պայմանի պակասէն կ'ըլ- լան կեղծ: Քննական վրիպանք մը հոս ալ: ոչ Ողիստականը, ոչ Խլիսականը, ոչ ալ Փրան- սական ու գերման ժողովրդական դիւցազ- ներգութիւնները ուղղակի ժողովուրդէն յօ- րինուած են, և ոչ ալ անոր հոգիէն ուղ- ղակի բիսած ու խոկոյն զրի ասնուած են, այլ ժամանակի ընթացքին կերպարանք ու ձեւ առած զանազան աշուղներու յաւելում ներով: Այս մասին մենք արդէն նախըն- թաց յօդուածին մէջ խոսեցնեք լայնօրէն: Կը խոսափինք կրկնութիւններէ: Ժամա- նակի մերձաւորութեան կամ հեռաւորու- թեան հարցը, ինչպէս նաև ժողովրդական կամ ոչ-ժողովրդական րլալու խնդիրը՝ գրա- կանութեան հետ աղերս չունի այնքան, որ- քան ունի զրոյին կարողութիւնը՝ սաեղծելու պատակերներ, ափաբրներ, ողի ու կեանք, հոգ չէ թէ երեւակայութեամբ վերաբար- ձուած: Վիրզիլիոս դարերով հեռու է իր զործին անձերէն, նոյնպէս Բագրատունի, բայց կրցած են վերաբարդրել մեզի այն կեանքը՝ որ նիւթը կը կազմէ իրենց երզին: Այս մասին ալ խօսած ենք ժամանակին: Այս մասին ալ խօսած ենք ժամանակին:

կանին, Երուաղիմ ազատեալին, Դրախտ
կորուսեալին, և Հայկ Դիցագնեալի քան թէ
Սականերուն, Ողբանի երդին, Նիսեղունիի
երգերուն, Սատւնիկ Դասիին:

Վիրզիկոս գեղարուեստականօրէն աւելի
նուրբ, աւելի զարգացած, աւելի հոգեբան
զիւցազներգակ մ'է քսան Հոմերը, սրուն
ամէնէն գրաւիչ կէան է նախնականու-
րիւնը, և նկարագրութիւններու բնակա-
նութիւնը միայն, ինչպէս օր. Հանդիպում
Հեկատորի Անարումաքէին, Աղըր Պրիտամուի
իր որդւոյն Հեկատորի մահուան վրայ և երթը
առ Աքիլէս՝ իննորելու անոր մարմինը եւն:
Կոյն նման նկարագրութիւններ Վիրզիկ
ժամանակաւագարակ իր հոգեբանաշ-

մօաւ, որոնց վրայ լւսուցիւուր լր չ-դրբանի
կան պատակերացումները, նկարազբականի
մէջ դրած աւելի քնարական գոյնը, ինչպէս
է Փոթորիկի պատակերը, Դիբէկի սիրահա-
րումի և մահուան զրուագը, Սիհննի նեն-
զութիւններուն, Լայօկոնի միջաղէպին, Յու-
նական գաւաճանաթեան և Լիխոնի գրաւման
պատակերները եւն: Գեղեցկաւթիւններ « Ե-
րուսաղէմ ազատեալ »ի մէջ . զիտեցէք
զգացումի առաս էջերը, երեւակայութեան
հզոր բաժինը, ափաբարներու ճշգրտութիւնը,
կանացի դէմքերու զանազանաթիւնը, քըն-
քուշը և առնականը: Գրական գեղեցկու-
թիւններ « Հայի Դիւցակն »ի մէջ . զայն կը
զանէք ամէն էջի վրայ. պատակեր, փախա-
րերութիւն, իրապաշտ նկարազրութիւններ,
յուզումի էջեր. այդ գեղարուեստական վեր-
լուծումի փորձը մենք արգէն ըրած էինք
մեր ակնարկուած Յօդուածաշարքին մէկ
անկիւնը: Բայց կը հրաւիրեմ նկատի տու-
նել՝ Ա. զրուագի նստասարգեան տօներու
նկարազրութիւնը, բնութեան ուժեղ ասրա-
րերու ուժեղ նկարազրութիւնները (Զ. և Ժ.
զրուագներու մէջ), մահուան սուզիին ապաշ-
ուրութիւնը զանազան աեզեր, մանուանդ
Հայկակի մահը (Թր. Բ.) որ առաջին անգամ
կը հարուածէ Հայկի հայրական սիրաը,
Հայկի կեանքին դէմ զիշերոյին զաւադրու-
թեան մը նկարագրութիւնը (Ժ.Բ.), իրապաշտ
նկարազիրները Վախտանգի և Վարդենի

(ԺԵ.), ուր կը զարհուրիք և զը զայտլիք
միանգումայն։ Զայտցնւմը կը փնտուեք. կար-
դացէք ՓԳ. դրուազը՝ ուր կայ Հրանտի ողբը
Հայկանուշին գերութեան վրայ, Ճ. Դրուա-
զը՝ ուր կը զգաք Բերորի արցունքին ջեր-
մութիւնը իր քրոջ մահուան վրայ, ԺԵ.
դրուազը՝ ուր կայ Թամիրի խանդադասանքը
Հայկանուշի հանդէպ։ Զայտցումի վսեմու-

թիւն կը փնտուէք. կարգացէք ժ. դ. դրուա-
զին մէջ վիրաւոր Հայկի բանած դիրքը ի
պաշտպանութիւն իր սիսերիմն՝ Վաստամի:
Երեւակայութիւն կը փնտուէք. պատերազ-
մական նկարսպիրները նկատի առէք, մա-
նաւանդ ժ. զրուազինը՝ ուր անհամեմա-
տելի չափերու կը հասնի, նկատի առէք
բավանդակ քերթուածին կասուցուածքը,
զանազան միջադէպերու ստեղծումը՝ Ապահի,
մարդախոչոչ վիշապի, եւն: Զմոռնաք նկատի
առնել այդ հսկոյ կասուցուածքին մէջ միու-
թեան մահակութիւնը բանասահզին քալ-
որ իր զիմուար նուատակին կը ձկատի ան-
խոսոր. ատ ալ չզօր տաղանդի տպացոյ:

Այս բարորը եթէ ուչիւ քննէք, այլեւ չէք հարցներ ոչ գուգք, ոչ Օշական թէ զիւցաղներգական ի՞նչ բանաստեղծաթիւն կայ «Հայկ Գիւցաղն» կի մէջ: - Յետոյ նկատելիք ուրիշ կարեւոր կէտ մը, զիւցաղներգական բանաստեղծութիւնը քննարերգականին հանգամանքներով և պահանջներով չի յայտնուիր, դիւցաղներգութիւն մը վիպական պատմուածք մ'է հանդիսաւոր ու զունեղ, ուր պիտի ըլլան դործող անձեր, առարաններ, գէափեր, յուղումի և կրքի էջեր, որոնց բոլորին ընդմէջն պիտի հետապնդուի նպատակ մը: Աւելի բան մը, մանաւանդ հարկաւոր՝ ջրաշաղանի մասնակցութիւնը, որ գերբնական նկարագիր առուցն է զիւցաղներգութեան, զերբնական ոյժ մը, առաւածային կամ զիւային՝ որ մարդոց առարգներուն, զիւցաղնութիւններուն վերեւ չսկէ, մղէ գանննք հետապնդուող նպատակին: Այս անհրաժեշտ պահանջն է որ բայցակայ է Վայթերի Հաերիատին մէջ և այդպատճառու ձախողած է այդ՝ որպէս զիւցաղներգական քերթուած. մինչդեռ դրկուած է այդ պայմանը Վիրգիլիոսի, Միլտոնի, Թաստիի, Բագրատունիի գործերուն մէջ: Ֆաստիի, բացրապատճենիի գործերուն մէջ: Ֆաոց չզպրմանայ ուրեմն Գ. Միթթարեան մէջ ինչպէս համաւառութիւն մը կրնայ ըլլու մը և Օշականի մէջ Հաերիատի նկատմամբ. այց ես զրական փաստ մը ունիմ այդ իմաստերին համար, որ գոյութիւն չունի շականին քովի:

Արդ, զիցագներգութեան մէջ չէ կարելի
հնասել քնորական թրթռուն բանաստեղ-
ութիւնը, սրաի յուզումներու պատկերա-
ումները՝ սամանթիք կամ խորհրդապաշտ
պարոցներու յատուկ եղանակով մը. հսն կը
առնուիք դասական գորոցին սահմաններուն
մէջ, որ զուսպ է բանաստեղծական գոյնի

Հզօրացման մէջ, և առաս՝ պատմուածքի,
շարժումի և գործադութեան պատկերացու-
մով, առանց՝ բանաստեղծական անհրաժեշտ
երանգը, հրապուրիչ թեթեւութիւնը բոլո-
րովին անտեսելու։ Ի հարկէ հարեւանցի
ընթերցում մը անկարող է առաջ բերել այդ
հրապոյըը, որ կրնայ ծագիլ միայն հան-
գարտ ուսումնասիրութենէ մը։ Աը հաւա-
տոմ թէ Օշական հարկն խկ տեսած չըլլայ
լիակատար ընթերցումի, քանի որ իր մաս-
ուրական կարտղութիւնները մէկ ասպէն կը
թափանցեն բավանդակ քերթուածի մը ներ-
քին գեղեցկութեան կամ անյաջողութեան,
ապա ինելով իր բնական զգացողութեան, ո-
րով երգ մը, քերթուած մը շամձիի կու գայ
կամ չի գար իր սրախն ու մաքին՝ իսկոյն
ու անմիջական։ Ի՞նչ զիւրութիւն քննազա-
տի համար՝ որ երրեք ընթերցումի համբե-
րատար ժամանվաճառութեան հարկ չ'ունե-
նար՝ գտասասան մը կարենալ ընելու հա-
մար։ Սակայն քննազառութեան այս եզա-
նակը ենթակայական է և ոչ երրեք առար-
կայական։ բայց առարկայականն է որ կը
թափանցէ միայն իրականութեան զաղանի-
քին։

Աերջին խօսք մ'ալ Օշականեան քննադաշտուրեան այս եղանակին շուրջ։ Գ. Միհեթարեան կը զրէ . « Բացասարիկ արժէքավզրական հստառութիւն առնեցալ մարդն է (Օշական) . խորաչայեաց աշքը՝ որով կը անմէր ու կ'ըմբռնէր հատուածի մը մէջն, զործին ամբողջութեան արժէքը » . Ահա ապացոյցն ալ այս հաստատութեան . « Հարկ կայ տակաս մը զինի խմել, զինին որակը ճանչնալու համար » : Այս, քանի մը ումնակը բռնէ զինին զինիէն զոնագանելու համար, բայց քանի մը քերթուածի լնթերցումը չի բռնէր հեղինակ մը խորապէս ճանչնալու համար, մանաւանդ եթէ զէպքով հեղինակին աննշան կառներուն հանդիսի : Վարուժան, Մէծարենց, Գուրեան, Թէ՛քէնան ներկայ չեն իրենց բայց կառներուն

(3) **Սամազիք ենք, եթէ թոյլատրէ մեր ժամանակը**
 անդրադանաւէ Օշականի մասին՝ չտեսեւեալ բաժանում
 ներով. Ա) Միի թարեան Օշականութիւնը և բանակիրու-
 թիւնը Օշականի մօտ. Բ) Առեջան և Օշական. Գ) Օշա-
 կանի զրադատական մասինութիւնը. Դ) Օշական և հա-
 պականութիւնը. Ե) (Օշական թարերագիր. Զ) Օշական
 փիպազիք. Լ) Օշական՝ մարդր-զրագէտը;

(4) **Համապատեսն առ. 190.**

մէջ անխարաբար, այլ միայն իրենց լաւազարոյն քերթուածներուն մէջ . ամէնէն մեծ հեղինակներն անդամ ունին ահճառասարուրեան մեղքը, որուն Օշական և Գ. Միկոթորեան անգրագուանալու են, չըսելու համար թէ « իրաւ » արժէքները ներկայ են միշտ իրենց ամէն մէկ քերթուածին, իրենց ամէն առղին մէջ :

Դիւցազներգութիւն մը աւելի եւս կը
պահանջէ լիսկատար ընթերցում, որովհեշ-
տեւ հան ներկայացուածք պատմութիւն մըն-
է, որ կ'ամբողջանայ իր բոլոր մասերով,
ուր կայ նկատելիք մասնական գեղեցիկու-
թիւններէն զատ՝ զործողութեան ընթացքը,
գէպրերու իրերածիւս յաջորդութեան բնու-
կան կապը, նպատակի ձկուումին խանդոս
ոգեւորութիւնը, որոնք կիսատ կամ հասպճառ
ընթերցումալ չեն յայտնուիր։ Եթէ Օշակա-
նեան հոտառուրիշնը մեր բոլոր գրագէտնե-
րուն հանգէպ ունեցած է այս միեւնայն վե-
րաբերմունքը՝ վայ է եկեր մեր գրականու-
թեան։ Մինք օր մը լայնօրէն պիսի ան-
գրագառնանք արգէն Օշականի կատարած
քննազատութիւններուն յանդուգն, անձիշտ
ու կամոյական ահսութիւններուն չուրջ³,
բայց հստ կը զօշանանք օրինակով մը։

Ալիշան Համապատեկրի հեղինակին քով
այն բանաստեղծը չէ՝ որ մենք կը կար-
ձեինք, մեծագոյնը մեր բանաստեղծներան
մէջ, այլ մէկը՝ որուն զործը ձեռքէդ կ'իշեայ,
մէկը՝ որ համեմատութեան կը զբաի Պա-
տուաելի Տէրոյենցի հետ, նկատի առնելով
Կահապետին « Շնորհալի և պարագայ
իւր»ը՝, առանց անոր բանաստեղծական
ստեղծագործութեանց արժեքն ուգելի հասկը-
նալու և ասարբեր նկատողութեամբ մը զայն
ճնախօսի, աեղագրողի արժանիքէն զանա-
զաննելու, զան միեւնայն տեղը, մէկ հայեցքի
տակ առնելով բանաստեղծը և ճնախօսը:
Ճիշտ է այս եղանակը քննազատելու: Բաշ-
տարձակապէս ոչ ի հարկէ: Արր Տիրան
Ջրաբեան « անհւանն Ալիշան» որակումայ
Ասհապեար կ'ուզէ պատկերացնել, մաքին
առջեւէն կ'անցնէին անշուշտ այն բարձր
առնաստեղծութիւնները, որ առոր քննարին
Երթաւացումներն եղան և որոնք սակայն
մժրախստաբար հինգած են այսօր Օշականի
ը համար: Բայց միթէ կը հիննա՞յ մարդ-
ույին ողին՝ որ կը յայտնափ հան, միթէ
ը հիննա՞յ յուզումը՝ որ կը փոթորկէ մեծ
առնաստեղծին սիրաը, կը հիննա՞ն երբեք
արքի հզօր արտագրութիւնները կեանքի,

անմահութեան յաւիտենական հարցերու աւմբնալայն թրթռացումներով բարախուն : Ասկէ կրնաք ամենասատոյդ հետեւողականութեամբ ըսկէ՝ թէ Օշական չի ճանշնար Ալեշանը, և հասուն հասակին մէջ կը կրկնէ 18 տարեկանին կատարած յանդկնաբանութիւնը՝ մերժելով Ալիշանի մէջ «իրաւ» բանաստեղծը, գրգռելով ոյտ առթիւ արդար զայրոյթը Եղիշէ Գուրենին ։ Ասկէս թող նմոյշ մ'ըլլոյ թէ ինչքան հաւասարմութեամբ և խոճմառութեամբ կը մօսենայ քըննադասա Օշականը իր զոհերուն և փառքրուն, որպէս զատավճիռ արժեքին ու անարժեքին : Կերկոյ յօդուոծին սաշմանը չի ներեր մեզի աւելի երկորել ոյս հարցի մասին :

Ղարթութիւն երբեք որ ճշմարիտ քննադաշտ պաթեան մը պայմանն է լրել, նկատի չտանել քննադատուելիք գործի մը ամբողջութիւնը ու սանձարձակ տապարէց ատալով մաքին՝ գեղեցիկ նախադատութիւններու և խորհրդածութիւններու հիւսուածք մը պատրաստել: Անշուշտ ոչ գժուարին: Բայց այդ քննադատութիւն չէ, այդ ենթակայութան տեսութիւն մը միայն կրնայ ըլլար, բայց ոչ թէ իրական, իրավաշատ, առարկայական քըննադատութիւն մը, որուն նպատակն է վերլուծել ամրագլութիւնը հեղինակի մը արտադրածին, մանել անոր հազերանական ու իմացական շրջանակին մը չ, փր հանել իրական ու ճշմարիտ գեղեցիկը, ինչ որ ըրտած չէ Օշական օրինակի համար նկատմամբ Ալշանի, անտեսելով Տերութիւնի, Բնութիւնի, և մանաւանդ Տիրութիւնի շարքերուն մէջ խորապէս զգայան բանաստեղծութիւնները, որոնց այնքան հիացմանկով (հիացմունք՝ որ առաջ կու գոյ ճշմարիտ հասկացողութիւնէ) Ա. Զօպանհան մօակցած է:

Զկարծուի զարձեալ՝ որ առարկայական քննադատութիւնը «բանասիրական ու զըսպրցական» է, ինչպէս Գ. Միթթարեան կ'որակէ մերինը, մօակենալ ապրիւրներուն, քննել բոլոր քննելիները և անկէ յիսոյ հետեւութիւններու յանգի՛ արդար և անշեմք ճամբան է. մեր եղանակը բանասիրեղ ճամբան է անսրբ՝ զամար՝ որ բական և զպրցական է անսրբ համար՝ միջազգային գեղեցիութիւնները թուարկած էինք՝ ցոյց տալու համար Օշականի սկզբանը - ամէնուրեք ժողովրդական ողիփի վնասութիւնը - զրոյկա- ուր զրական ճաշակի, յուղումի, երեւակայութեան, մէկ բասով՝ տաղանի յայտնի բացակայութիւնը կը զգաս: Աւ հիմա տեղը չէ լսելու՝ իրեն յատուի բանաձեւով մը. «Օշական, որ այնքան մեծ ընթերցող մը եղած է, որ զրական բոլոր զեղեցկութիւնները կը ճանչնայ, որ փառք մըն է արդիներու համար, պարարի տակն էր հասկնալու տարրական ճշմարտութիւն մը, - թառեւրոցի զգայարանիքէն իր հիմնովին զուրկ ծնած ըլլուլը»:

(5) Գ. Արմենական. Քառորդ դար զբականութիւն.
Եազիրէ, 1946, էջ 157:

Նաղաաի լրջութիւնը Օշականի քով, որ կ'ոսաւսաէ, որ փութավ կը բանաձեւէ անսութիւնները՝ առանց հիմնապէս քննած ըլլալու իրերը, մարդերը, զրբերը: Յաշխենական արժէք կը փնտոէ այն՝ որ միջազգային գեղեցիւթիւնները կ'ոսնակոխէ, յաշխենական արժէքները կը փնտոէ այն՝ որ Ալիշանի մէջ չէ կրցած գտնել ճշմարիս բանասանգծի երակը, յաշխենական արժէք կը փնտոէ այն՝ որ «Ֆառուս» ը հինցած կը հոչակէ՝ տարակոյսի տակ առնելով անոր դարերով գտաներու՝ եթէ իր քննութան էջերը երական լեզուով մը զրուած ըլլային:

Արտակարգ շքեղ բառակոյտ մը կ'անուանէ, այն՝ որ չի կրնար կարդալ «Մանֆրէտ» ը՝ ուր կայ հոգեկան տագնապի ուժեղ երզը: Կարելի է կատարել դիտողութիւններ ոճի, զաղափարային ճշտութեան կամ անձառաթեան շուրջ ու է զրական յաջող զործի մը, բայց ոչ այնպէս՝ ինչպէս կ'ընէ Օշական, որուն ելոյթը՝ մանաւանդ հանգէղ միջազգային արժէքներու՝ կրնար մեծապէս զրդունակ զայրոյթը միջազգային քննագտակոյսի տակ տաներու՝ եթէ իր քննութան էջերը երական լեզուով մը զրուած ըլլային:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԽՆ

ՄԱՅԻԿԻՍ

Ես լլսեցի աղատաշունչ մըրրիկներու երգը խըրուստ, Վըշտապալար ալիքներու յուսակըտուր կոծը փըրփրոստ, Անտառներու սարսուռ տըւող խիլախ հովին սոյլը զըժիսեմ, Եւ տարփասէր զեփիւներու սիրաբարբառ չըշունչը մեղմ:

Ես փընտոնեցի, արեւ հասնող իմ տենչերուս ցող մը յոյսի, Անդունի պէս խորունկ բացուած մութ վէրքերուս չող մը լոյսի, Մըուայլ ճակտիս, ամպոտ աչքիս, արշալոյսի ծիծաղ մը վառ, Ա՛խ, վարդերէն, զուր խընդրեցի, բոց մը սիրոյ, սըրտիս համար:

Ես սիրեցի զիշերներու ժըպիտ տըւող հովին աստղերուն, Մութ այրերու մէջ հեծեծող առուակներու կարկաչն անքուն, Խաղաղ ձիւնին սիրու փըրփրող այն սարսուսէր հովիկն անտուն, Եւ հերարձակ ուռիներու լալահտուաչ վիշտը անհուն:

Բայց ձայնիդ պէս, մայր իմ անոյշ, քաղցրաթրթիու երգ չողըտույ, Նայուածքիդ պէս վըշտահալած արշալոյներ գեռ չըտեսայ, Ոչ մէկ հովիկ, համբոյիդ պէս սիրաբորբոք սարսուռ կու տայ, Ա՛խ, վէրքերուս, զըլուանքիդ պատ ըսկոփարար զարման չըկայ:

Ոչ մէկ զիշեր, աչքերուդ պէս աստղեր ունի կարօտավառ, Ոչ մէկ արեւ սըրտիդ նըման կըրտկ ունի սիրոյս համար, Քանի կ'ապրիս, ոչ մէկ դարուն ծիծաղիդ պէս վարդեր բացաւ, Ա՛խ, այս երկրէն, գեռ քիզի պէս ժըպիտ ցանող հրեշտակ չանցաւ:

Հալեպ, 10 Յունուար 1949

Հ. ԵՓՐԵՄ ՏԵՐ-ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ՆՈՐ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ Թ.Է ՍԻՍԼ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ

(ՊԱՏԱՍԽԱՆ ԳԵՐԴ ՓԱՌԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ)

«Հասկ» ամսաթերթին մէջ, 1944-էն իվեր, «Քրիստոնեան գերեզմանէն անդին» վերնազրով երկար յօլուածաշարք մը հրատարակած է Գերշ. Փառէն Եպիսկոպոս. (այն ատեն Ծայրագոյն Վրդ.):

Առաջին մասով, հանրութեան կը ներկայացնէ մեռելներու յարութեան, յաւետանալան զատաստանին և երկնքի արքայութեան վարդապետութիւնները, մանրամասն նկատողութիւններով և երբեմն նաեւ բարոյական-խրատական եզրակացութիւններով¹: Իր ուսումնասիրութեան առաջնորդ նկատած է միշտ Ա. Գերշը և մասնաւրապէս Հայ Եկեղեցւոյ Ա. Հայրերը:

Երկրորդ մասին մէջ աւելի կը մասնականացնէ իր տեսութիւնները, բննելով Հայ Եկեղեցւոյ մէջ ննջեցեալներու ի նպաստ կատարուած աղօթըներու, պաշտօններու, պատարազի և ուրիշ նուիլրական արարողութիւններու (ինչպէս մարտիրոսներու տօնախմբութեան) ծագութը և իմաստը. առանձնապէս և երկարութին կը խօսի սուրբերու բարեխօսութեան վարդապետութեան մասին²:

Հուսկ կը յորէ յաւելուածական ծանօթութիւն մը առանձնական զատաստանի և քաւարանի մասին, անզրազոյն լուսարանութիւն մը ուզելով տալ իր ընթերցողներուն³:

Գերշ. Հեղինակին ներկայացուցած վարդապետութիւնը այսպէս կարելի է ամժակի իր զիմանուր կէտերուն մէջ, զրեթէ բառացի հետեւողութեամբ.

1. - Մահէն վերջ մեռելներու հոգիները

(1) 1944. թ. 8-10, էջ 121-124. թ. 11-12, էջ 151-154; 1945. թ. 1-2, էջ 9-11. թ. 6-7, էջ 124-126. թ. 8-10, էջ 156-158. թ. 11-12, էջ 210-213; 1946. թ. 1, էջ 11-12.

մարմիններէն բաժնուելով կը հաւաքուին իրենց յատկացուած կայանի կամ օթեւանի մը մէջ և հոն կը սպասէն յարութեան և միակ գատաստանին՝ տիրանալու համար իրենց յատկանական երանութեան կամ առնջանքին (Հասկ 1945. թ. 6-7, էջ 125. թ. 1, էջ 10):

2. - Բուն երկնքի արքայութիւնը, այն է Այսուույ երանական տհասութեան և վայելքի տեղը զոց է ներկայիս և ոչ ոք հոն կը մտնէ (Հասկ 1947. թ. 5, էջ 119). Հին Աւլանի արգարներն ու Նոր Աւլանի սուրբերը միասին կը սպասէն կայանին մէջ (Հասկ 1946. թ. 7-8, էջ 206 ծանօթ.):

3. - Գոյութիւն չունին, ըստ Փառէն Արրազանի, ոչ առանձնական զատաստանը, որ ակնհարթի մէջ ակդիպիտի ուսնենայ ամէն մարդու մահէն վիրջ, ոչ ամ ժամակ մը պիտի տանջուին թեթեւ մեղքերով մհանողները:

4. - Մահաւանդ թէ, այդ զոց վարդապետութիւնները կ'որակէ իրը քմածին, հակա-աւելուարանական և խորթ Հայ Եկեղեցին (Հասկ 1947. թ. 1, էջ 11). և իր վարդապետական ծայրագոյն իշխանութեամբ «Խակ որ առանձնական բանաձեռնութիւնը նզովք կը կարդաց լուսարանի մասին» բանաձեռնութիւնը համար կ'ընթացէն (Հասկ 1945. թ. 8-10, էջ 158):

(2) 1946. թ. 6, էջ 173-176. թ. 7-8, էջ 205-207. թ. 9-10, էջ 249-252. 1947. թ. 1-2, էջ 11-13. թ. 4, էջ 86-89.

(3) 1947 թ. 5, էջ 118-122.